

LES RELACIONS TRANSPIRINENQUES¹ A LA CATALUNYA MODERNA: ELS TRACTATS DE «LLIGUES I PATZERIES»

Patrici Poujade

Al segle XX, per molta gent, el Pirineu separa totalment dues realitats diferents que res no pot unir. Aquesta visió, potser una mica exagerada presentada així, és el resultat de la història política dels dos estats que es parteixen el Pirineu, al nord i al sud, des de l'època moderna; això va ser possible amb la naixença i l'enfortiment dels «nacionalismes» d'estat, el desenvolupament de les vies de comunicacions de les altes valls cap a les planes i als centres urbans, particularment el tren, l'escolaritat obligatòria a França que va servir per lluitar, durant llargs decennis, contra el que unia molt sovint els pirinencs, és a dir una cultura –en concret les llengües– per fabricar francesos «mitjans» que, a poc a poc, aniran oblidant llurs arrels, girant-los cap al nord mentre que des de segles, i potser mil·lenis, miraven cap al sud. Com se sap, el Pirineu mai no va ser una frontera humana, cultural o econòmica, i els seus ports eren molt freqüentats gràcies a nombrosos camins mulaters, ja que en aquella època anar a peu era pràcticament l'única manera de desplaçar-se i doncs les muntanyes no representaven obstacles insuperables com ho seran més tard. Una mostra d'aquest pas del Pirineu ens la dona la immigració occitana de les altres terres de Gascunya, País de l'òix, Llenguadoc, Llemosí o Alvèrnia cap a la Península Ibèrica i en especial a Catalunya, estudiada per diversos historiadors.

En aquest camp s'inscriuen les «lligues i patzeries», o tractats entre valls de cada banda de la frontera política, conegudes des de l'edat mitjana. El seu estudi no és pas recent, i erudits del segle XIX ja n'havien mostrat l'interès fins al treball, ara clàssic, del geògraf Henri Cavaillès paregut, en 1910, a la *Revue historique*¹. L'expressió «lligues i patzeries» és només la catalanització de l'occità *ligas e patzariás* o *patzerias* que subratlla ben bé els dos termes dels tractats dels quals parlem, és a dir l'aliança (*ligas*) i la pau (*patzerias* que prové de l'occità *patz*: pau)². La idea de pau és, al nostre parer, molt important i és prou significatiu que, a vegades, el tractat sigui nomenat *carta de patz* (carta de pau), i que molt sovint els documents en francès, i en català, parlin només de *passeries* o *espasseries*, i els en espanyol de *pacerías*. Nogensmenys, el francès *passeries* recorda també el verb «passar» i podria

1. H. Cavaillès, «Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passerries», *Revue historique*, 1910, 69 p., reeditat a *Lies et passerries dans les Pyrénées. Facerías en los Pirineos*, Tarba, BCP, 1986, pp. 1-67. L'autor feia una síntesi del que se sabia a l'inici del segle XX sobre el tema i reflexionava sobre els orígens i la significació dels esmentats tractats, parlant fins i tot de «federació pirinenca» i de petites repúbliques independents, el que, com ho veurem, ja no es pot afirmar. Malgrat aquestes observacions restrictives, considerem l'obra de H. Cavaillès, a la qual s'han d'afegir alguns estudis més com els recollits al llibre *Lies et passerries dans les Pyrénées. Facerías en los Pirineos*, publicat en 1986, com encara vigent avui.

2. El català «paceria», que té altre sentit, correspondria exactament, ens sembla, a la paraula occitana *patzeria*; recordem que, probablement, els paers, o magistrats municipals, tenien un paper de mantenidors dels acords de pau i treva.

significar «dret de passatge», sense cap referència a la pau. També, l'espanyol *pacerías* podria venir del verb *pacar*, tot deixant de banda la pau! A través dels problemes semàntics i etimològics de les paraules que hem utilitzat, apareixen les tres components que defineixen els tractats, és a dir la part pastoral (past, i també ús de l'aigua, dels boscos, de les herbes...), la part comercial (llibertat de comerç de banda i banda de la frontera) i la pau o sigui l'ajornament de les guerres, que, al nostre entendre, és la part essencial dels convenis³.

Els primers textos d'acords entre valls de banda i banda del Pirineu són del segle XIV, com ho és també la Querimònia concedida a la Vall d'Aran per Jaume II en 1313, i que confirma, en el seu article XIV, «que els homes de la Vall tenen la possessió, ús, consuetud de fer la pau i de tenir una treva, d'any, amb el comte de Comenge i Arnaud d'Espània i amb altres veïns de la universitat». En 1513 i 1514, en el context de la guerra de Navarra, es renoven els tractats fent néixer dos grans «districtes», a l'est per 1513, i a l'oest per 1514; a part d'aquests territoris units al dintre dels quals una vall del nord pot signar, o ha signat independentment, una altra concòrdia amb una vall del sud, existeixen relacions establertes de vall a vall de cada banda (vegeu mapa). Pel que fa a la nostra zona d'estudi, en 1513, al Plan d'Arrem, als Pirineus centrals, a la frontera entre França i Espanya, prop de la Vall d'Aran, es reuniren els representants de les valls i països occitans, catalans i aragonesos de Loron, Larbost, Oelh, Aura, Nèsta, Luishon, Frontinhas, castellania de Sent Beath, baronia d'Aspèth, Castillonès, comtat de Comenge, Coserans, Vall d'Aran, marquesat de Pallars, vescomtat de Vilamur, Vall d'Àneu, comtat de Ribagorça, vall de Barravés, baronia d'Eristaí, conca d'Orcau, valls de Benasc, Gistau i Bielsa, per tal de signar un tractat, conegut com a tractat del Plan d'Arrem. Els seus catorze articles, redactats en occità, són acords de past, de comerç i d'ajornament de les guerres, com ho precisarem.

El nostre text, després d'una breu síntesi del contingut dels tractats, voldria intentar de conèixer millor el funcionament dels tractats a través de l'exemple aranès, per entendre el que representaven realment les lligues i patzeries per a les poblacions concernides i el paper dels poders centrals en el procés de dislocació d'aquests antics i forts vincles de la història dels pirinencs.

I- El contingut dels tractats

El tractat de 1513

Aquest tractat fou signat per les valls dels Pirineus centrals en el context de la fi de la guerra de Navarra; així no ens estranya trobar-hi les referències a les guerres o més ben dit a la pau, car els signataris diuen que no s'atacaran (article I) i que garanteixen, cadascú en el seu territori, el lliure comerç i les comunicacions en temps de guerra com si fos la pau (art. II). A tot moment, els gascons podran anar al regne d'Aragó i els aragonesos i catalans podran circular lliurement en el regne de França, pel districte de les «patzeries» (art. II). També, el bestiar de cada banda podrà anar a péixer sense que la guerra ho impedeixi (art. IV). El tractat

3. A la Navarra, s'utilitza la paraula *facería*, que els autors assimilen generalment a les «lligues i patzeries». Alfredo FLORISTAN («Reflexión geográfica sobre las facerías de Navarra», *Lies et passerries dans les Pyrénées*, Tarbes, BCP, 1986, pp. 125-130) en dona la definició següent: «La palabra *facería*, de etimología discutible, se emplea en Navarra desde hace siglos para designar diversos tipos de convenios entre dos o más pueblos o entre uno o varios de éstos y uno o más particulares, generalmente para el aprovechamiento pacífico de los pastos fronterizos» i afegeix més lluny: «las *facerías* eran principalmente acuerdos establecidos para el pacífico disfrute de los pastos». Veïem bé, encara que l'adjectiu *pacífico* és utilitzat, que les *facerías* són, d'antuvi, acords sobre territoris de past. També, les *Cortes* de Pamplona de 1632 deien: «algunos lugares que tienen los territorios juntos y contiguos suelen hacerse *facerías*, dándose facultad los de entrambos lugares, de poder gozar promiscuamente los terrenos *faceras*, señalados y disputados para *facerías*». Al final del segle XVIII, el parlament de Navarra, al regne de França, deia de les *facerías*: «[els pastors pirinencs] havien signat entre ells concòrdies conegudes amb el nom de *faceries* per les quals el bestiar respectiu podia ésser menat indiferentment a les muntanyes, sense tenir en compte la propietat, i estar-s'hi des de la sortida fins a la posta del sol, fent-los entrar durant la nit cadascú al seu territori» (Citat per C. Desplat, «Le parlement de Navarre et la définition de la frontière franco-navarraise à l'extrême fin du XVIIIe siècle», *Lies et passerries dans les Pyrénées*, op. cit., p. 117). Els tractats que estudiem han rebut també els noms de *pariatge*, *concordats* o *capitulacions*.

4. Potser Erist (o Grist) a la Ribagorça.

garanteix la justícia per a tots els habitants si es fan robar bèsties o mercaderies (art. VII), i represàlies i marques seran prohibides sinó que caldrà presentar-se davant del jutge (art. XII). L'article III precisa bé que la justícia perseguirà el que no respecti els acords. Uns articles, com ara els V, VI i XIII, concerneixen l'ús de la justícia en el territori definit per les «patzeries», i particularment l'ajut per perseguir els lladres de cada costat de la frontera sense tenir en compte el lloc del jutge que haurà condemnat (art. VI). Si la pau és garantida en els límits definits, en canvi l'article XI diu clarament que fora els límits del districte les persones aniran «a lors perills e fortunes» o sigui al seu risc. Els altres articles concerneixen el funcionament de la institució: la ratificació de l'acte, la faran els senescals, cònsols, síndics, etc. (art. IX); si una vall vol sortir de la capitulació ho podrà fer, dient-ho abans el mes de maig vinent (art. X); el concordat, pel que fa a l'ajornament de guerra, durarà tant com els reis ho vulguin; si l'acord és romput, la part que ho sap deu advertir l'altra (art. VIII). El darrer article, el XIV, és només el jurament sobre els Quatre Evangelis. Per resumir ràpidament, veiem que la pau ocupa un lloc destacat en aquest text i que la llibertat de comerç és proclamada. Pel que fa a la justícia, les valls concernides no disposen de justícia pròpia, sinó que la reten els jutges de cada costat de la frontera. Amb això, és clar que no hi ha idea de sobirania: el territori de les lligues i patzeries no és pas un territori autònom transfronterer, sinó, més aviat, la resposta local a uns problemes de relacions encontres pels veïns de cada banda.

La renovació de 1653-1654

En 1653, vall d'Àneu i Coserans, als quals s'afegeixen, en 1654, Aran i Castillonès, renoven llurs «patzeries» en el context de la fi de la guerra entre França i Espanya, després de la caiguda de Barcelona (1652) i al moment d'un enfortiment del poder castellà⁵. Els pactes són autoritzats pels sobirans, Lluís XIV el 12 de març i Felip IV el 27 de març de 1653, i signats al port de Salau el 26 de juny de 1653, pel primer, i a Montgarri el 8 de juny de 1654, pel segon. El contingut dels dos textos és gairebé el mateix; el de 1654 compta amb els onze capítols del de 1653 als quals se n'hi afegiren tres més. Tornem a trobar els articles corrents d'aquesta mena de tractat, és a dir la voluntat de continuar tenint relacions malgrat la guerra entre França i Espanya (article I), sense permetre la violència (art. II i III), protegint les persones i els béns (art. IV), lluitant contra els deutes, amb unes condicions (art. V i XIII), i els lladres (art. V), les armes es poden menar al territori veí però s'han de deixar en una casa quan s'arriba (art. IX), protecció de les mercaderies transportades (art. XII). La clàusula VII és més específica ja que precisa que els d'Àneu no ajudaran als de la vall de Cardós en llurs corregudes contra Coserans, però s'ajudaran en cas d'un atac. Els articles VIII, X, XI i XIV s'interessen pel funcionament dels acords per dir que, encara que una clàusula no és aplicada, les «patzeries» continuaran (art. VIII), o que si per ordre del poder superior, una part ha d'envair l'altra tindrà obligació d'advertir l'altra vuit dies abans perquè el bestiar i els béns siguin retirats (art. X). Pel que fa a la durada, serà il·limitada, tant com els reis ho vulguin i la renovació s'ha de fer cada tres anys entre Àneu i Coserans, enviant el dia de la Sant Joan (24 de juny) dos síndics coseranesos a Esterrí d'Àneu i per la Sant Pere (29 de juny) dos síndics d'Àneu a Coserans (art. XI), i cada any, per Sant Joan els coseranesos hauran d'enviar dos cònsols de Sèish «per a revalidar dites passeries, en la vila de Salardú, vall de Aran, segons que de antich temps sempre ho han acostumat fer y usar» (art. XIV).

Farem dues petites preguntes. Per què Sèish i Salardú han de confirmar llur tractat cada any i Àneu i Coserans només cada tres anys? Segon, respecte al tractat de 1513, els articles referents al bestiar són, gairebé, inexistents: això té una significació? En canvi, el que toca al bestiar és molt present en la renovació dels pactes entre Ordino (Andorra) i Miglòs (País de Foix) en 1680⁶

5. El text es troba a l'Archiu Istoric d'Aran, Patzeries, document n° 13.

6. F. BABY, «Les passeries entre Andorre et Sabarthès dans le système pastoral ariégeois», *Lies et passeries dans les Pyrénées*, op. cit., pp. 181-195.

on no hi ha cap referència al comerç però; pel que fa al bestiar, els associats prometen que s'advertiran de tota presa de bèsties, com també de l'arribada de soldats o del perill d'una malaltia contagiosa.

D'antuvi, els acords de l'època moderna volen conservar la pau entre les valls àdhuc quan la guerra oposa França i Espanya, perquè les relacions econòmiques puguin continuar sense impediment. Tot això significa que els pirinencs s'han dotat d'una institució que els obliga a advertir-se en cas de guerra i d'arribada dels soldats i que els assegura uns certs drets dins el territori on s'aplica (protecció de les persones, dels béns, del bestiar; dret a la justícia). Però cal no veure tot el Pirineu com un lloc de «tranquil·litat» on la pau regnaria i on les relacions es farien sense problema car el tractat té valor sols pels habitants de les valls que l'han signat: en poques paraules, no hi ha una «federació pirinenca» lliure com uns ho van escriure, sinó un conjunt d'acords paral·lels. Així, les lligues i patzeries no implicaven la idea de sobirania car des de l'origen llur existència era lligada a imperatius econòmics, cria del bestiar i intercanvis comercials.

Confirmacions i rituals

Per a què sigui vigent, el concordat signat entre les valls havia de ser confirmat periòdicament per la vinguda dels delegats d'una vall a l'altra, el que donava lloc a unes festes ritualitzades, com ho veurem amb alguns exemples. Pel que fa de les confirmacions, donarem essencialment el cas de la Vall d'Aran i de la vila de Sèish, al Coserans, sobretot al segle XVII.

Els tractats de 1653 i 1654 demanaven que dos cònsols de Sèish anessin a Salardú, cada any, per Sant Joan, per tal de confirmar les paus. La nostra documentació⁷ ens dona a conèixer les confirmacions de 1628, 1667, 1670, 1677, 1684, 1686, 1687, 1688, 1690, 1691, 1694, 1703, 1704: és incompleta o realment les confirmacions no es feien cada any? La pregunta ha de ser plantejada per tal de saber el funcionament de les «patzeries» però no la podem respondre. Tanmateix, podem dir que és curiós constatar que la majoria de les confirmacions que hem trobat daten de les guerres (guerres de Devolució –1667-1668–, d'Holanda –1672-1678–, de Luxemburg –1683-1684–, dels Nou Anys –1686-1697– i de Successió d'Espanya –1702-1714–): sigui perquè, efectivament, les confirmacions es feien més aviat al moment d'una amenaça bèl·lica, sigui perquè en aquests períodes es feien de manera més solemne.

L'any 1684 il·lustra aquest fenomen; hem trobat tres cartes escrites de Salardú a Sèish durant la guerra de Luxemburg (26 d'octubre de 1683 al 15 d'agost de 1684). El 24 de maig de 1684, el bisbe de Rius, del qual depenia administrativament Sèish, perquè no tenia ordre contrària del poder central, accepta que les «patzeries» continuïn, com durant les guerres precedents⁸. El 16 de juny, els aranesos de Pujòl escriuen: «nosaltros també tenim l'orde de nòstron virrey per a que pugam firmar nostres passeries segons de tot temps abem acostumat», i demanen als cònsols de Sèish d'anar a Salardú, per Sant Joan, per signar car, diuen, «desiram viure ab vosaltros com sempre havem viscut com a bons veïns». El 25 de juny, els cònsols de Pujòl han rebut el cònsol de Sèish i «an prestat jurament de fidelitat y firmat sobre les passeries com de [me]mòria memorable sempre s'és usat y acostumat de obserbar-nos y tractar-nos com a bons veïns de nos abisà tant nosaltros per esta part com vosaltros per la vostra tant en temps de guerra com de pau». La importància dels acords per als habitants de les fronteres l'expressa Pujòl quan escriu a Sèish el 28 de juny: «tenim a la confirmació feta de nostres passeries ab vòstron cònsol».

Els arxius aranesos conserven algunes altres confirmacions de les paus entre l'Aran i valls del regne de França, com ara: valls de Luishon, Oelh, Marinhac, Sent Beath, Castillonès,

7. Arxiu del terçó de Pujòl (IEI, Lleida) i Archives Départementales de l'Ariège (Foix), 136 E sup. CC 14 i 136 E sup. HH 5 (arxiu municipal de Sèish).

8. Archives Départementales de l'Ariège, 136 E sup. EE 2.

Larbost (6/8/1650 al Plan d'Arrem); Luishon, Marinhac i Sent Beath (8/3/1655); Sent Beath, Luishon, Oelh, Larbost, Frontinhas (27/3/1668); Castillonès i Sent Guironç de Coserans (8/7/1684); Aspèth, Frontinhas, Sent Beath, Ribèra (13/10/1689); Castillonès i Sent Guironç (3/7/1692); Castillonès (30/6/1694). Les confirmacions de 1655, 1668 i 1689 fan explícitament referència al tractat del Plan d'Arrem de 1513. Com ho hem dit abans i com es veu a les dates, aquestes trobades entre síndics de cada vall són unes respostes locals a les dificultats comercials durant els conflictes.

Més d'un cop, les cartes intercanviades i els documents fan referència a les autoritzacions donades per les autoritats reials o virreials com, per exemple, la confirmació del 27 de març de 1668, autoritzada per Lluís XIV el 20 de novembre de 1667 i Carles II el 18 de gener de 1668; hem vist les autoritzacions declarades en 1684 (carta del 16 de juny); també el 13 d'octubre de 1689 la confirmació fou signada amb els ordres del virrei de Catalunya, el 31 de març de 1689, i del general dels exèrcits del rei de França a Saintonge, Guiena i Comtat de Foix, el 15 de juliol.

La confirmació de les lligues i patzeries mobilitzava l'energia de cada banda de la frontera perquè els interessos econòmics eren grans. Així, en 1674, quan els aranesos saben que els habitants de Sent Beath tenen l'autorització de llur rei per tal de firmar les «patzeries», escriuen que fan tot el que poden, per la seva banda, per obtenir tal dret del seu sobirà. Per això, han enviat dos diputats a Barcelona però l'autorització no arriba i han de fer anar un síndic fins Madrid. Aquest episodi ha fet intercanviar unes cartes, en pocs mesos, entre l'Aran i Sent Beath⁹ que ens mostren bé que, en períodes difícils, les confirmacions no són coses naturals pels sobirans, i que les valls no tenen continuadament el comerç lliure; la presència dels poders centrals és evident, i per ells, els convenis vénen a ésser només toleràncies. Nogensmenys, les «patzeries» funcionen quan es tracta d'advertir-se de la vinguda d'uns soldats. Per exemple, el 5 de setembre de 1677, el prior de Pujòlo avisa els habitants de Sèish que s'apropen soldats per fer pilles i per robar. Ja, el 1667, el francès Louis de Froidour, al curs de la guerra de Devolució, havia notat que els «frontalers d'Espanya» s'havien advertit de la guerra, cosa que els permeté de tornar més d'hora amb llurs ramats dels pastos d'Espanya a final d'agost¹⁰. Però, la guerra sembla haver afectat el comerç ja que, entre aquest moment i la confirmació de les «patzeries» entre Aran i Comenge del 27 de març de 1668, el comerç enregistrat pels notaris de Sent Beath és totalment interromput entre juny de 1667 i febrer de 1668¹¹.

Generalment, doncs, els tractats es confirmen més que més al moment de les guerres, i s'apliquen. Les confirmacions fan intervenir diputats d'una comunitat que van a una altra, de l'altre costat de la frontera. Així, són els de Sèish (Coserans) que van a Salardú (Aran), els d'Èrce (Coserans) a Tavascan, els de la Vall Ferrera a Vicdessòs (País de Foix), i els d'Ordino a Miglòs i a Siguer (País de Foix) perquè l'arrendament de les pastures era una cosa vital. Aquest sentit de les relacions, establert en els tractats, no canvia i significava intercanvis i acords desiguals entre les valls¹².

En el cas de la vall d'Aran i de la vila de Sèish, hem vist que les confirmacions es feien a l'entorn de Sant Joan. Aquesta data es torna a trobar en altres «patzeries» especialment entre les d'Ordino i els pobles foixencs de Siguer i Miglòs, i entre la Vall Ferrera i Vicdessòs, encara que en aquest darrer cas hi ha confirmacions el 29 d'agost de 1725, el 17 de setembre de 1752, el 3 d'octubre de 1734 i encara el 6 d'octubre de 1664¹³. Per F. Baby, tots aquests actes pertanyen a l'antic cicle de Sant Joan, període en què els ramats anaven a la muntanya i eren

9. Archiu Istoric d'Aran, C/2, Arròs, 12/1/1674; Es Bòrdes de Castèth-Leon, 14/1/1674; Arròs, 26/1/1674; C/11, Arròs, 4/2/1674. 10. L. de FROIDOUR, *Lettres*, Aush, 1899, p. 95.

11. I. BENAMICHE i Y. KÉPÉKLIAN, *Cinq notaires de Saint-Béat, témoins de la vie économique et sociale de la haute vallée de la Garonne au temps de Louis XIV (1667-1668)*, mémoire de maîtrise, Tolosa, 1984, p. 101.

12. F. BABY, «Les passerries entre Andorre et Sabarthès dans le système pastoral ariègeois», *Lies et passerries*, op. cit., p. 192. L'autor estudiant els rituals de confirmació nota relacions desiguals entre valls.

13. F. PASQUIER, «Épisodes des relations entre la vallée de Vicdessos et les vallées voisines de la Catalogne aux XVIIe et XVIIIe siècles. Lies et passerries», *Bulletin de la Société Ariègeoise*, 1921, pp. 193-198 i F. BABY, art. cit., p. 189.

un «ritu obligatori de l'amistat, dels afers i del contracte polític» i «un residu molt formalitzat de l'explosió dionisiaca vinculada al cicle de Sant Joan».

Després d'oïr missa, el jurament es prestava agenollat, sobre els Quatre Evangelis, dins l'església a Miglòs, a la plaça pública a Vicdessòs. Un àpat seguia, «acabament de la convivència pastoral» (F. Baby), i danses: a Vicdessòs, després de donar un tomb pel poble, el ball començava amb uns músics pagats pels catalans de la Vall Ferrera. A Siguer i Miglòs, els jocs continuaven la tarda, però eren absents de Vicdessòs; es jugava a bitlles i els que perdien havien de pagar el beure als altres: mai els andorrans d'Ordino no van guanyar, cosa que podria ser la marca d'un desequilibri en el contracte. També, F. Baby es pregunta si jugar a bitlles no és pas una transferència empobrida de jocs guerrers que es podien practicar als Pirineus des de temps remot. A Vicdessòs, després de ballar, els cònsols oferien només un refresc. Una altra cosa mereix la nostra atenció en aquest ritual, l'homenatge de fidelitat al rei de França que demanaven els de Siguer als andorrans i els de Vicdessòs als catalans.

La importància dels acords de lligues i patzeries fa que es confirmin, o renovin, prou sovint (cada any o, de manera segura, al moment dels conflictes). Les dates generalment esmentades són estiuenques, situades als mesos de juny i juliol. Un ritual molt precís, i podem pensar antic, acompanya el jurament de les paus amb tres parts que són la missa, el jurament «ritu polític i religiós» diu F. Baby, ja que es presta davant d'un sacerdot i sobre els Evangelis, i la part festiva que comença amb l'àpat i que es pot continuar amb les danses i els jocs. No cal oblidar que totes aquestes confirmacions, importantíssimes per a les societats de muntanya que vivien del bestiar i del comerç, ocasionaven despeses que havia de pagar la comunitat sencera; és sovint gràcies a això que els arxius n'han conservat el record car les comunitats notaven, en els seus llibres d'actes, les despeses fetes per enviar els seus diputats i d'aquesta manera indirecta podem saber que els tractats van ésser confirmats.

II- El funcionament: l'exemple aranès

Per entendre la importància de les lligues i patzeries en la vida diària de les valls compreses el seu districte, utilitzarem les informacions contingudes en dos processos de 1656 i 1658 conservats a l'Archiu Istoric d'Aran. Prenent-los de punt de partida, intentarem conèixer una mica més el funcionament real dels tractats i el significat que tenien per a les poblacions que vivien, comerciaven, passaven o feien pasturar llur bestiar en el territori definit pels convenis, en un període de guerra entre França i Espanya abans del tractat del Pirineus de 1659.

A Aush (Gascunya), davant el jutge del Presidial¹⁴, Noble Seban Dupuy, senyor de Caubós, declara el 26 de novembre de 1656, que el seu germà, Bernard Jean, senyor de Roses, perquè la llibertat de comerç era acordada dins el districte de les lligues i patzeries, va anar, en gener de 1654, a Espanya, pel seu negoci. Però, mentre que tornava, va ser detingut per Pablo Areny, governador de la Conca de Pallars, que li va exigir un rescat de 1 000 lliures en doblers d'Espanya. Una vegada la quantitat lliurada, pogué continuar el seu camí però sense més seguretat. Mentre que anava a passar el port de Banhèras de Luishon, un alferes de la fortalesa aranesa de Castèth-Leon i 14 soldats de la guarnició, li robaren 250 escuts d'Espanya. Per sort, gràcies a la presència de boscaters de Luishon que tallaven fusta prop d'aquí, fou alliberat i pogué tornar a casa seva. Però, totes aquestes desgràcies no el desanimaren i, des febrer de 1654, tornà a Espanya, a Benasc aquesta vegada, on el governador del castell, Miguel de Cardona, el va detenir contra 150 escuts d'Espanya, pagats pel seu germà.

Al total, li van ésser robades més de 1 500 lliures i, evidentment, Dupuy troba tot això contrari als tractats de lligues i patzeries, coneguts, diu, des de «temps immemorial»; demana reparacions als habitants de Benasc, Aran i Pallars, el 15 de juliol, 19, 20, 24 i 25 d'agost de

14. El Presidial és un tribunal (creació del segle XVI) situat, en la jerarquia judicial del reialme de França, entre el *baillage* o senescalía i el parlament.

1655, debades. Davant de la impossibilitat d'obtenir justícia, s'adreça al parlament de Tolosa, tribunal que li atorga una sentència de represàlies, el 25 d'octubre de 1655, «*sobre los henemigos del estado moradores de los valles de Benasque, conca de Paillàs, Arán y otros lugares de la frontera y sirconbezinos della*», segons el que s'ha practicat des de sempre¹⁵. Amb aquesta autorització comencen els embargs el 30 desetembre de 1656 per la presa de dos mercaders de Benasc, Miguel i Antonio Pedro Mora, trobats a la vall d'Aura, el germà dels quals, el sacerdot Jaime Mora, pagarà 950 lliures. Els detinguts foren menats al castell de Mauvesin, a la Bigorra, a cinc llegües fora del territori de les «patzeries» ço que planteja un problema ja que, segons diuen els tractats, els presos haurien d'ésser detinguts en les presons reials del districte, és a dir, en aquest cas a la vall d'Aura¹⁶. Les preses continuen a Banhèras de Luishon contra don Francisco Alconchel, que remeté a Dupuy 300 lliures, i un tal Gorga, de Bielsa que hagué de pagar 59 piastres i 100 lliures. Avaluem que totes aquestes sumes acosten, i potser superen, 1 500 lliures. Però, com ho diu Dupuy mateix, els aranesos, responsables dels robatoris fets pels soldats de Castèth-Leon, no han participat en cap pagament. A més, una sentència del parlament de Tolosa, del 6 de febrer de 1662, prohibeix a Dupuy d'executar les represàlies obtingudes el 25 d'octubre de 1655, abans de la pau dels Pirineus (1659), sota pena de 10000 lliures i de ser castigat com a «pertorbador de la tranquil·litat pública»¹⁷. Efectivament, l'article 27 del tractat dels Pirineus havia suspès tota lletra de marca (dret de represàlia) obtinguda abans de la pau.

La nostra documentació no diu res més d'aquest afer Dupuy, que posa de manifest les dificultats de circulació d'un «estranger» en un territori teòricament protegit; en tres espais diferents de les «patzeries» (Pallars, Aran, Benasc), les reaccions de les autoritats militars són les mateixes mentre que haurien de fer respectar els tractats: la impressió és que s'ha profunditzat una diferència entre les poblacions locals i les autoritats reials que menyspreen el que per les primeres era un element fonamental de la seva vida de relació. Un altre exemple ens farà entendre el que era la realitat.

El 27 de novembre de 1658 a Castèth-Leon (Vall d'Aran), Bartomeu Penya, d'Arrés, Joan Boya de Nadau, Pere Barés, tots dos de Les, i Joan Bon, ferrer de Hòs (o Fòs, regne de França, frontera d'Aran) testimonien què els va ocórrer al mes d'octubre de 1658. Penya, mentre que passava pel camí reial de Poilanèr (terme de Benós, Vall d'Aran), tornant de Benasc amb dos rossins carregats de sal, molt d'hora de matí, l'atacaren deu homes armats de fusells, pistoles i espases, «bestits a la francesa», a les ordres de *Monsieur* de Roses. Aquests li prengueren les cavalcadures i la sal, el lligaren amb un altre aranès, Joan Pere Arròs, de Bossòst, que havia ja conegut la mateixamalaventura. De la Vall d'Aran, ignorant la frontera, es refugiaren en una muntanya, de Banhèras de Luishon, on, en unes cabanyes, deixaren els presos mentre que uns altres continuaven les malifetes, els quals tornaren amb vuit o deu presos més, de Les i Bossòst, cinc rossins i un mul carregats de sal i altres mercaderies. Abandonant el lloc, anaren cap a la vall de Lis, on trobaren *Monsieur* de la Sala, amb el qual feren marxar tot el bestiar de França d'aquesta part del terme de Luishon, i deslliuraren tres presos. Els altres foren conduïts a les Bordes de Gorrón on hi havia «molts paisans de les viles y llochs circumbesins». Com que els acompanyants de Roses són de les valls de Larbost i de Oelh, totes dues compreses a la zona de les «patzeries», un dels presos tingué la dissort d'evocar els tractats, cosa per la qual de Roses li «descargà una gran bastonada», malcontent de sentir aquesta paraula!

Un cop alliberats, els aranesos anaren a Luishon per a protestar davant els cònsols del lloc i recuperar els béns, com s'ha de fer segons les «patzeries», no obliden de dir. Però els cònsols confessen que no poden fer res car de Roses s'està a Banhèras de Bigòrra, vila que es troba fora del districte de les «patzeries». Aquest episodi, malauradament únic en la documentació de la Vall d'Aran perquè puguem generalitzar les seves aportacions, ens mostra, en el context de l'últim any de guerra entre França i Espanya, un personatge que no respecta els concordats

15. Archiu Istoric d'Aran, C/2, 28/11/1656.

16. Archiu Istoric d'Aran, C/2, Agen, 26/10/1656.

17. Archiu Istoric d'Aran, núm. 18, Tolosa, 6/2/1662.

de pau entre valls; és veritat que aquesta actuació és la d'un grup de lladres (de camí ral, exactament en aquest cas) però ens ensenya ben bé els límits dels tractats. Com que els cònsols de Luishon no volen, o no poden, fer res, no veurem un d'aquells aplecs fronterers que intenten reglar els afers de represàlies com el del 26 de juliol de 1660, al port d'Orla, entre Aran i Castillonès. Després d'una reunió preparatòria, el 6 de juliol a Montgarri entre representants del Castillonès, valls d'Àneu i d'Aran, l'assemblea fronterera havia de verificar les represàlies fetes sobre quatre cavalles dels senyors de Biròs i Casalàs, i sobre un mul, sal i llana dels aranesos Josep Ademà, Sancí Ané, Guillem Sans i Joan Morelló¹⁸. Tals assemblees eren encarregades de reglar els conflictes entre valls veïnes, sense que passin sempre davant d'un jutge reial.

En el cas d'un recurs en justícia, el demandant havia d'anar al jutge de l'acusat, particularment pels deutes però en el cas aranès no es conserven processos mentre que sabem que molts aranesos tenien deutes nombrosos prop dels mercaders del regne de França. Sovint, els creditors espresentaven davant del jutge de Sent Beath, i apel·laven al parlament de Tolosa. A la fi del segle XVII, el 31 de gener de 1697, l'aranès mossèn Pau Arjó hagué d'adreçar-se als jutges i oficials de les «patzeries» per recordar-los la manera de procedir i fer denúncia que, «diàriament», habitants de Sent-Beath i altres llocs, que es diuen creditors de Vielha, fan prendre, sense condemna, béns aranesos, cosa contrària a les lligues i patzeries, mentre que la llibertat de comerç és inscrita en els convenis. Els aranesos tampoc no faciliten el comerç. Així, Pierre Boussac, mercader de Sent Beath, l'agost de 1694 els denuncia car impedeixen la seva vinguda per a buscar les llanes que els havia comprat, «*en esta ocasión que las guerras están muy encendidas en estas fronteras*» mentre que llur interès seria d'afavorir el comerç. També, el setembre de 1698, Jean Barrier, conseller del rei i alcalde¹⁹ de Sent Beath, denuncia les preses abusives acordades pel jutge de la Vall d'Aran sobre els béns dels seus deutors aranesos a favor d'un habitant d'Escaló, al qual Barrier no deu res: per ell, el jutge no respecta els articles de les lligues i patzeries²⁰.

Al començament del segle XVIII, durant la guerra de Successió d'Espanya, quan Catalunya i Aran no sostenen Felip de Borbó contra Castella i França aliades, sinó l'Arxiduc Carles d'Habsburg, com poden funcionar els tractats de comerç i pau? En juliol de 1703, l'intendent de Montalban (Guiana), Legendre, havia pogut impedir que el comerç de blat de Gascunya fos prohibit cap a l'estranger, segons una petició del Controlador general d'Hisenda francès, evocant les lligues i patzeries, per les quals la Vall d'Aran, diu l'intendent, s'abasta només a l'alt Comenge, per temps de pau i de guerra i aquest comerç reporta, cada any al país, 200000 escuts, sigui 650000 lliures franceses, que fan viure no sols els comengesos, sinó també Coserans i País de Foix²¹. Els interessos econòmics i financers són aquí evidenciats i sabem que el comerç fa viure aquestes zones i permet a la població de pagar els impostos reials, cada vegada més forts amb les guerres. D'aquesta manera, a l'estat, per raons financeres, l'interessa el manteniment de les lligues i patzeries. En canvi, els perills del lliure comerç apareixen clarament al mateix intendent quan va a la fira de Sent Beath, el novembre de 1705, i que constata que els aranesos podrien abastar l'exèrcit de l'Arxiduc amb muls que compren habitualment²². En aquest sentit, amenaçar de rompre els tractats, o la ruptura mateixa, pot ser una arma política eficaç que utilitzen, durant uns quants dies, els militars francesos l'octubre-novembre de 1706 mentre que Castèh-Leon ha caigut a les mans de Carles un mes abans.

La guerra mostra, d'una banda, la força dels tractats de lligues i patzeries, en temps de guerra, que finalment s'apliquen més sovint, però també llur feblesa car foren suspesos

18. Archiu Istoric d'Aran, C/2, 4/7/1660 i 26/7/1660.

19. La monarquia francesa ha creat, en 1692, el càrrec venal d'alcalde (*maire*), el poder del qual competeix amb els antics cònsols o jurats de les viles occitanes.

20. Archiu Istoric d'Aran, C/11, Sent Beath, 31/1/1697, 16/8/1694, 21/9/1698.

21. Citat per S. BRUNET, *Les montagnards et la frontière des Pyrénées, XVIIe-XVIIIe s.*, DEA, París, 1987, p. 40, segons la correspondència dels intendants amb els Controladors generals d'Hisenda.

22. S. BRUNET, «L'information dans la guerre sur la frontière pyrénéenne (fin XVIIe-début XVIIIe siècle)», *113e Congrès des Sociétés Savantes*, Estrasburg, 1988, p. 217.

alguns dies mentre que l'objectiu és precisament d'atenuar els mals efectes dels conflictes sobre els pirinencs. Però, amb la guerra de Successió d'Espanya una situació nova neix, ja que França i Espanya són aliades mentre que Catalunya, i les seves valls pirinenques, sostenen els Habsburg. Així, per les dues monarquies, les lligues i patzeries entre Comenge i Aran, per exemple, serveixen per abastar els enemics; llur manteniment en 1706 s'explica, per cert, per la pressió de la població comengesa que viu, per gran part, de les fires d'octubre de Luishon i de novembre de Sent Beath. El context no és gens favorable al manteniment d'un tractat de lliure comerç.

En 1708, el comerç fou prohibit, després autoritzat, el 29 de juny, abans de ser prohibit altre cop; l'octubre de 1709, l'intendent de Montalban torna a obrir-lo per la fira de Luishon car diu que el «comerç considerable de mercaderies i de bestiar [que es fa] a la fira de Banhèras de Luishon [obliga] que es pugui fer lliurement i segurament per als habitants fronterers en conformitat amb el tractat de «lligues i patzeries» que fou sempre inviolablement observat en pau com en guerra»²³.

Com ho escriu Núria Sales²⁴, el comerç no era totalment tancat en 1709 i 1710, durant el famós Gran Hivern que fou, a França almenys, un any de fam i carestia. En 1709, la gent del comtat de Foix, gràcies al privilegi de tenen per perseguir llur comerç han venut 18000 ovelles als «espanyols» a través de la Vall d'Aran. En 1710, la guerra no impedeix els «espanyols» d'anar a les fires de Sent Beath, Sent Guironç i Luishon i de portar-hi centenars de milers de lliures. Sent Beathesdevé una mena de centre de proveïment de les tropes de l'Arxiduc com ho explica, el setembre de 1710, un filipista refugiat a Luishon: «*por aquella villa de San Beate los de Urgel, Ribera de Pallás y araneses habrán pasado más de cinco mil bueyes y más de veinte mil carneros*»²⁵. També, en 1711, l'intendent de Montalban detingué un mercader de Sent Beath que canviava amb les tropes de l'Arxiduc velles monedes de França, Espanya i Portugal contra bestiar²⁶.

Les prohibicions del comerç volen fer cedir els aranesos i els benasquesos els territoris dels quals són encara tinguts per Carles de Habsburg. Així, el 24 de març de 1711, l'intendent prohibeix el comerç amb «els aranesos, benasquesos i altres súbdits rebels» i instal·la cordons militars per controlar-ne l'aplicació. Els efectes, units als dels setges militars, fan caure Benasc el 16 de setembre de 1711 i la fortalesa aranesa de Castèth-Leon el 12 d'octubre següent. Tornats en l'obediència dels Borbons, els habitants de les valls poden d'ara endavant tenir relacions comercials més normals, i anar sense problemes a la fira de Sent Beath on es vengueren 600000 lliures de mercaderies i bèsties²⁷. Però hem de preguntar-nos què significa llibertat de comerç quan, ara, Comenge, Benasc i Aran són sota la mateixa dominació i quan, abans, les lligues i patzeries eren suspeses. Per tots llurs continguts (comerç que afavoreix el proveïment dels «enemics», advertiments de l'apropament dels soldats), els tractats no podien ser acceptats pels militars presents en el lloc de les operacions. És segur, que malgrat el tancament oficial del comerç, el contraban servia per fer passar grans, bestiar, cavall o muls a les tropes de l'Arxiduc, a vegades amb la complicitat dels arrendadors i taulers dels drets francesos, de Luishon i Sent Beath²⁸. Doncs, no hi ha dubte que la suspensió dels tractats de lliure comerç va ser un mitjà eficaç de lluita.

Al nostre parer, el començament del segle XVIII i en particular la guerra de Successió d'Espanya, indica un canvi, i potser una acceleració de l'evolució cap al declivi, de les lligues i patzeries, la suspensió de les quals, vàries vegades, assenyala una potent dominació dels estats en un domini en el qual les valls tenien el paper principal. Ja a la fi del segle XVII la intromissió del poder central s'evidencia clarament al moment de les confirmacions o de les

23. Archiu Istoric d'Aran, Intendent Legendre, 11/10/1709, text en francès.

24. N. SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries, 1984, p. 174.

25. N. SALES, *op. cit.*, p. 175.

26. B. DRUËNE, «Les lies et passerries spécialement pendant la guerre de Succession d'Espagne», *Lies et passerries dans les Pyrénées, op. cit.*, pp. 100-101.

27. B. DRUËNE, art. cit., p. 80 i p. 102.

28. Segons H. CAVAILLÈS, art. cit., p. 51.

renovacions dels tractats entre les valls. Aquests acords esdevenen, cada vegada més, senzills fets locals, tolerats quan no qüestionen els interessos superiors dels reialmes que controlen millor cada banda de la frontera política²⁹. D'altra banda, sembla que, al segle XVIII, el comerç transpirinenc ja no era més una necessitat vital i que, a poc a poc, els fronterers de França s'han girat cap a les planes i al mercat francès. Cal dir, que en aquesta part de Gascunya, el segle XVIII fou el de la construcció de noves carreteres, especialment sota la intendència d'Etigny (intendent d'Aush-Pau de 1751 a 1767) qui féu construir les carreteres de Luishon a Montrejeau, per la qual s'arriba fins a Tolosa o de la vall d'Aura a Aush, com també algunes a Bigorra, a la vall d'Ossau i a la d'Aspa³⁰.

Si l'administració i també els habitants del nord del Pirineu tenen una responsabilitat en la decadència dels antics acords, l'administració espanyola té la seva: en donarem dos exemples que hem desenvolupat en treballs anteriors³¹. En un memorial³², uns mercaders de Sent Beath es queixen que, des d'agost de 1716, el governador de la Vall d'Aran imposa un dret del 10% sobre la fusta que fan baixar a França i diuen que no han de pagar el dret: el governador i el jutge embargaren la fusta i altres mercaderies, cosa que els obligà a demanar justícia a la Reial Audiència de Barcelona la qual exigí que els desembarguessin la fusta. En 1740 la percepció del mateix dret continuava, i a més el governador havia establert a l'entrada nord de la vall, un dret del 5% sobre les mercaderies menades pels francesos³³. Per tot això, el contingut dels tractats quedarà reduït als convenis pastorals i comercials, buidats de llur significació més política donada per les famoses clàusules d'ajornament de guerra³⁴.

Ben entrat el segle XVIII, ens podem demanar el que les lligues i patzeries esdevindran en un segle de pau pirinenca mentre que, precisament, una de llurs raons d'existir fou de reduir la violència entre les valls i d'evitar la de les guerres entre estats: l'objectiu fou d'una manera aconseguir però, al mateix temps, les relacions comercials minvaven com a conseqüència de l'afirmació dels estats i després de la construcció de xarxes de comunicacions estatals. Al final, les velles relacions i solidaritats estan esquinçades com ho ensenya l'exemple de la Vall d'Aran la qual s'articula econòmicament a Catalunya al curs del segle XIX³⁵.

29. En 1740, Lluís XV de França no havia confirmat els privilegis comercials dels aranesos, acordats el 1664 sobre baixes de drets, i els taulers francesos no els volgueren distingir dels altres súbdits del regne d'Espanya quan calgué pagar els esmentats drets. En 1756, els privilegis no eren encara renovats pel sobirà francès i, a més, els cònsols de Sent Beath havien creat un nou dret de pontatge dient que no era contrari a les lligues i patzeries (segons C. BOURRET, *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspèth, Pyrègraph, 1995, p. 291). Una cosa similar havia tocat els habitants de Sallent de Gállego, a la vall de Tena, a Aragó, que es queixaven, en 1736, de deure un dret de porta creat per la gent d'Ossau (Bearn). Les queixes duraren temps, ja que en tenim testimonis en 1746, 1749, 1761, 1780, 1784, 1785, de manera que dificultaven les relacions entre ambdues valls, contra les «patzeries» antigues que els aragonesos defensaven. Com que no podien obtenir la supressió del dret de porta, els diputats de Tena es giraren cap a l'administració francesa, l'intendent, que en 1786 obligà, només, el receptor del dret de porta a posar cartells indicant les tarifes (C. DESPLAT, *La guerre oubliée. Guerres paysannes dans les Pyrénées (XIIe-XIXe siècles)*, Biarritz, J. et D. Editions, 1993, pp. 139-142). Teòricament, el vell concordat entre Tena i Ossau no era suprimit però, d'una part, la vall d'Ossau no el respectà - com en el cas de Sent Beath i l'Aran, amb el pontatge - i, d'altra banda, el poder central francès intervingué, però no de manera favorable al tractat.

30. G. REVERDY, *Histoire des routes de France*, París, P.U.F., 1995, pp. 64-65. Com ho observa C. DESPLAT (*Pau et le Béarn au XVIIIe siècle. I - La terre*, Biarritz, J. et D. Editions, 1992, pp. 35-37) «aquesta nova xarxa [de carreteres] subratllava la voluntat reial d'orientar els intercanvis de Bearn cap al mercat francès». Els efectes del proteccionisme espanyol per desenvolupar i modernitzar la producció s'haurien també de considerar.

31. Vegeu P. POUJADE, *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspèth, Pyrègraph, 1998, 437 p.

32. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, llig. 234, «Mémoires concernant les marchands et autres frontaliers de la ville de Saint-Béat contre le gouverneur, juge et habitants de la vallée d'Aran», 1717.

33. C. BOURRET (*op. cit.*, pp. 290-291) observa que una mica més a l'oest, la vall d'Aura el 1725, adreça una súplica a Felip V per denunciar el director de les salines d'Aragó que li imposà el tribut de la sal quan els seus habitants menaven llurs ramats hivernar a Aragó, ço que, afegit al rebuig mutu de les valls d'Aura i d'Aragó d'abastar-se amb biat el 1724 o 1729, demostra un empitjorament de les relacions transfrontereres.

34. La frase de M. Chevalier ho deixa entendre, ja que parla només de la pastura del bestiar quan evoca els acords entre Sèish i l'Aran, en 1744: «Les «patzeries» es limitaven a la garantia de la seguretat recíproca dels ramats de les dues parts i a fer-les beneficiar del dret de veïnatge; però llur existència facilitava també els acords relatius als lloguers de pastures». Segons M. CHEVALIER, *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*, Tolosa, Milan-Résonance, 1984 (primera edició 1956), p. 453. D'altra banda, una carta dels cònsols de Sèish a Salardú (alt Aran), de data 24 de juliol de 1767, nota que les lligues i patzeries foren confirmades només en 1744 i 1763; l'absència de guerra al Pirineu fa, potser, oblidar les antigues obligacions... Segons Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, *CJ44*, 24/7/1767.

35. M. A. SANLLEHY, *Era Val d'Aran*, tesina, Barcelona, 1981, p. 114.